

ВІДБИТТЯ ВІКУ АВТОРА У ТЕКСТІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У статті розглядаються передумови зміни мови, пов'язані з демографічними процесами й активною міграцією населення. Передбачається, що однією з проблем стане мова старшого покоління (письменників та авторитетних діячів культури) та її вплив на історію мови суспільства в цілому, оскільки література здатна закріплювати слововживання, яке розходиться з тим, котре переважає у сучасній мові.

Ключові слова: демографічні процеси, вікова специфіка, історія мови, психолінгвістика, мовні зміни.

Жигоренко И. Ю. Отражение возраста автора в тексте – постановка проблемы. – Статья.

В статье рассматриваются предпосылки изменения языка, связанные с демографическими процессами и активной миграцией населения. Предполагается, что одной из проблем станет язык старшего поколения (писателей и авторитетных деятелей культуры) и его влияние на историю языка общества в целом, поскольку литература способна закреплять словоупотребление, которое расходится с преобладающим в современной речи.

Ключевые слова: демографические процессы, возрастная специфика, история языка, психолингвистика, языковые изменения.

Zhigorenko I. Yu. The reflection of the author's age in the text is the statement of the problem. – Article.

The article analyses the prerequisites of change in the language connected with the demographic processes and the active migration of population. It is supposed that language of the senior generation (the writers and the authoritative cultural figures) and its influence on history of language of the society in general as literature has an opportunity to fix the use of the word which differs from prevailing in the modern speech will become one of the problems.

Key words: demographic processes, age specifics, history of language, psycholinguistics, changes of language.

Демографи запевняють, що незабаром як у європейських, так і в розвинених країнах люди похилого віку складуть чи не основну частину населення. Внаслідок «демографічного вибуху», спричиненого не тільки розвитком промисловості, а й покращенням рівня медичного обслуговування, кількість літніх людей у суспільстві збільшується і до цих обставин необхідно адаптувати не тільки економіку, а й саме суспільство [2].

У багатьох країнах пенсійний вік настає в 65 років, однак за умови, що у розвинутих країнах 65-річна людина у середньому проживає ще 15–20 років, цей вік не сприймається як старий. Оскільки люди живуть довше, вони накопичують такий обсяг знань, майстерності і досвіду, якого не можливо було досягти раніше, як наслідок, вони можуть зробити значний внесок у суспільне життя [4].

У цьому випадку однією з проблем стане мова старшого покоління та її, можливо, консервуючий вплив на історію мови суспільства в цілому, оскільки література може закріплювати слововживання, яке розходиться з тим, котре превалює у сучасному мовленні.

Виникає питання: якою мірою пропозиції з поліпшення слововживання, у котрому представники старшого покоління (сучасні авторитетні, відомі письменники) бачать помилки й відступи від духу мови в молодших за віком груп мовців, насправді відбивають власне мовні процеси або ж по суті є просто свідченнями відповідних біологічних і соціальних відмінностей?

Аналіз сучасних робіт щодо прогнозування подальших мовних досліджень свідчить, що хоча соціолінгвістика, психолінгвістика, етнолінгвістика активно розробляють чисельні напрямки

та підходи, нагальна необхідність у з'ясуванні мовних засобів, характерних для різних вікових верств, залишається.

Можливими векторами таких досліджень можуть стати наведені нижче тези.

Нейролінгвістичні дані підтверджують, що вже немовля відрізняє голос матері від інших звуків, зокрема музичних, оскільки здатність чути і розуміти мовлення залежить від здатності перетворювати звукові хвилі у нервові імпульси. Звукові хвилі породжуються механічними коливаннями, котрі призводять до періодичного зміщення атомів або молекул середовища, яке проводить звук [1, 103].

Можливо, мовний розвиток (здатність сприймати звукові коливання) починається ще в ембріональному періоді й триває все життя. Значна кількість літератури присвячена вивченню мови дитини в її становленні, коли вчені намагаються визначити специфіку механізму формування мовлення на кожному віковому зрізі.

Першопрохідцями у вивченні вікових психічних властивостей стали відомі науковці – росіянин Л.С. Виготський та француз Ж. Піаже [3, 138; 8, 65]; більшість дослідників, слідом за цими найвидатнішими психологами минулого століття, теоретична глибина робіт яких і сьогодні не втратила цінності, зосередилася на вивченні періодів розвитку дитини. За останні 50 років психологія отримала добре розроблені підручники, посібники, керівництва з психоаналізу з детальними описами вікових особливостей. Однак все ще маловивченими залишаються механізми утворення мовлення взагалі і їх вікові своєрідності зокрема.

Проте цей напрямок дещо ускладнений браком умов для його проведення. По-перше, фрагментарність експериментів зумовлена недоступністю великих за кількістю груп дітей різного віку для вивчення особливостей їхньої мовленнєвої поведінки (адже висновки коректно робити саме на значних статистичних обсягах вибірки).

По-друге, діти швидко розвиваються і цей аспект вимагає: 1) ретельної розробки добре спланованої програми для синхронного вивчення кількох мовних рівнів одночасно; 2) швидкої реакції на непередбачені програмою збої у дослідженнях для термінового її коригування; 3) наявності кількох груп різного віку для прискорення дослідження; 4) наявності контрольної групи/груп для збереження чистоти експерименту.

Безперечно, подібні дослідження проводяться у дошкільних навчальних закладах, у початковій школі та у середній ланці, але їх наслідки не завжди потрапляють у збірники наукових праць, рідко стають предметом обговорення на конференціях та симпозіумах науковців, тому часто залишаються недосяжними для спеціалістів-теоретиків, які професійно володіють широким діапазоном методів та методик дослідження, аналізу й інтерпретації отриманих даних.

Об'єктивні фактори все ще суттєво уповільнюють зазначений напрям недостатньою розробленістю документальної бази – необхідністю отримання згоди батьків на проведення та оприлюднення результатів, недосконалістю форм і засобів фіксації та реєстрації отриманих показників.

Не викликає сумніву думка, що в дитинстві рушієм утворення лексичних та синтаксичних структур стає живе емоційне спілкування дорослого з кожною дитиною індивідуально. Тільки при врахуванні значної кількості умов – налагодження теплих стосунків з експериментатором, наявності комфортних умов перебування дитини у місці проведення випробування, створення сприятливого мікроклімату у дитячому колективі – можливо сподіватися на отримання суттєвих результатів. Отже, не менш вагомою умовою проведення експериментів у цьому напрямку є наявність великого колективу одноступінцевих-ентузіастів.

Психологи успішно застосовують давно розроблені методики виявлення особливостей формування рис характеру, схильностей та творчих властивостей; нейролінгвісти навчилися корегувати збої у розвитку фізіологічних та психічних функцій. Однак усі вони мають справу з уже наявними фактами розвитку особистості або вадами формування нервової системи, з наслідками нещасних випадків й обмежені умовами експериментів, узагальнюючи свої висновки на основі непрямих доказів, не маючи можливості перевірити структури головного мозку оперативним шляхом. Мова є тим інструментом, за допомогою якого можна

дати відповіді на питання: в якому віці стають помітними схильності дітей до сприйняття знань у конкретних галузях, які маркери у мовленні свідчать про наявність таких уподобань, яким чином можна ці властивості корегувати, впливати на їх появу, розвиток тощо.

На жаль, у психології відсутня кореляція між кількістю досліджень, присвячених різному віку людей стосовно окремих вікових відтинків, – їх або багато, або занадто мало. У підручниках та посібниках автори наголошують, що вікова психологія вивчає процес розвитку як психічних функцій, так і процес формування особистості протягом життя, однак підручники часто детально висвітлюють особливості не усього життєвого шляху, а, детально поглиблюючись у 3–10-річний вік, у період 13–15 років, зупиняються на 17-річному віці [6, 3]; або значну частину присвячують юному віку, а решту зрілому та літньому [14], а в якості аргументу підкреслюють, що найважливішим складником вікової психології була й залишається дитяча психологія [9, 12].

Таким чином, психологи-представники напрямків з вивчення дорослих пацієнтів стикаються з тими ж проблемами, що й їхні колеги, які вивчають дошкільнят: 1) брак добре спланованої програми для синхронного вивчення кількох мовних рівнів одночасно; 2) відсутність можливості аналізувати кілька груп різного віку для прискорення експерименту; 3) відсутність контрольної групи/груп для збереження чистоти експерименту; 4) найважливіше – після завершення шкільного навчання молоді люди стрімко набувають різного досвіду, неоднаковими шляхами набувають освіти, самовдосконалюються.

Традиційними формами виявлення типових рис у психолінгвістиці залишаються мовні методи дослідження. При проведенні експериментів з носіями старшого віку психолінгвісти, аналізуючи наслідки формування мовлення, поділяють текстовий або мовний матеріал на той, що його вживають професіонали, та на той, що використовується у загальному вжитку, і надають рекомендації: звертати увагу на довжину речень, довжину слів, частотність слів за вживанням, за ступенем абстрактності іменників тощо.

Психологами винайдені графологічні способи отримання інформації про особистість, мовознавцями визначені зміни мовних процесів залежно від ступеня відповідності нормі (мовлення правильне – неправильне, грамотне – неграмотне, швидке – повільне, цікаве – нецікаве, виразне – невиразне, зовнішнє – внутрішнє, монологічне – діалогічне, офіційне – неофіційне, ділове – побутове), але залежність від віку все ще мало акцентується.

Згідно зі слухним зауваженням відомого російського мовознавця В.В. Іванова, для лінгвіста

одним із захоплюючих завдань залишається вивчення дитячого белькоту, що передує засвоєнню рідної мови [5, 123]. З одного боку, у ньому можна побачити ймовірне тренування на вимовляння будь-яких звуків, у тому числі й таких, які можуть не зустрічатися у мовному оточенні [13].

Іншим ракурсом, за думкою В.В. Іванова, можуть стати роботи із глоссолалії [11], аналіз котрих дозволяє припустити, що деякі тенденції до переважання певних екзотичних звукових сполучень можуть сходити до раннього віку людини [16, 106].

Глоссолалія (від гр. *glōssa* незрозуміле слово + *lalein* говорити) – 1) в релігійних культурах деяких сект – викрики у стані екстазу позбавлених смислу слів, безглузких словосполучень, які сприймаються сектантами як «пророкування»; 2) у фольклорі (у замовляннях, приспівках тощо) – позбавлені смислу словосполучення [7, 169].

Дійсно, навіть поверхневе ознайомлення з аудіо- та відеозаписами релігійних зібрань, що з розвитком інтернет-технологій стало доступним у будь-який час в мережі, свідчить, що емпіричного матеріалу для здійснення досліджень у цьому напрямку достатньо.

До часу після засвоєння рідної мови належить особлива дитяча мова, яку вони не усвідомлено утворюють, засвоюючи й одночасно використовуючи велику кількість нових слів та морфологічних елементів. К. Чуковський у своїй відомій книзі «От двух до пяти» зібрав та проаналізував подібні приклади, дійшовши висновку, що діти не усвідомлено розкладають слова на одвічні частини, повертаючи таким чином деяким з них стародавній смисл [13]. Робота К. Чуковського вийшла у 1928 році, однак витримала багато перевидань та доповнень ще за життя автора та з часом отримала визнання лінгвістів та теоретиків перекладознавства.

Дітям подобаються граматично правильно побудовані безглузді або суперечні звичайним значенням правилам тексти. Як пізніше (після письменників і психологів) зрозуміли логіки й лінгвісти (Р. Карнап і Л.В. Щерба), подібні тексти важливі для розуміння відмінності граматичних значень від лексичних.

Дитяча творчість та інші прояви дитячої словесної творчості все ще мало вивчаються. Дитячий фольклор тісно пов'язаний з фольклором дорослих, залежить від середовища його побутування, жанрової системи, і всі процеси, яким підданий фольклор дорослих, так чи інакше знаходять відбиття й у дитячому. Тільки у зв'язку з фольклорним середовищем дорослих народжується й живий дитячий фольклор, провести між ними чітку грань не завжди просто. Існують жанри, які можна віднести й до дорослого фольклору, і до дитячого, наприклад, загадки, пісні, казки. Нерідко добутки

з репертуару дорослих переходять у дитяче середовище й пристосовуються до нього відповідно до особливостей дитячої естетики й психіки [15].

За свідченням вже згаданого вище російського мовознавця В.В. Іванова – академіка, знавця майже 100 мов, серед яких низка прадавніх – у дитячому лепетанні російських малюків йому доводилося чути окремі елементи стародавніх мов. Це наводить на думку про можливість встановлення типових рис, котрі збереглися в сучасних мовах і котрі не змінюються з часом [5, 123].

Міжнародні угоди, укладені останнім часом, всіяко сприяють вивченню суспільством іноземних мов. Не викликає суперечки факт, що раннє засвоєння двох або більше мов може позначитися на всьому подальшому розвитку дитини й дорослого. Одна з мов при цьому стає мовою логічного мислення, друга – мовою вираження почуттів, мовою художнього мовлення [5, 124]. Літературна думка знає багато подібних прикладів у вітчизняній традиції – це чисельні випадки багатомовності класиків художньої літератури, науки та мистецтва.

Проведені в останні десятиліття нейролінгвістичні дослідження показали, що при повній подібності функцій двох мов у багатомовному суспільстві вони майже однаково представлені в домінантній півкулі. Але можливі й ситуації не тільки поділу мов за півкулями, але й наявність нейролінгвістичного конфлікту між ними.

Видатному німецькому лінгвістові Е. Леві (E. Lewy) належать захоплюючі дослідження про мову старого Й. Гете, де показані значні мовні відмінності, пов'язані з віком, що нагадують у літнього автора типологію класичного санскриту [5, 125]. Е. Леві ставив запитання, чи можна знайти аналогічні явища у мові інших письменників, що продовжували складати вірші та писати твори до глибокої старості, як Л. Толстой. Ця «геронтологічна» область лінгвістики залишається мало розробленою, як і поставлена в цих роботах Е. Леві проблема мови окремої особистості.

Важливо було б намітити мовні періоди, що відрізняють різні часи в житті людини, яка залишила по собі словесні свідчення – ранні твори, листи, спогади тощо. У більш широкому контексті взаємодії культури й особистості це ж питання було поставлене ще в серії робіт Е. Сепіра [11, 465–630].

Отже, дитяча психологія охоплює стани розвитку мовлення тільки до 7–10 років, нейролінгвістика займається вивченням аномалій та збоїв мовлення, а великий шар типових змін, що відбуваються у мові здорової людини з 17 років, і далі залишається мало дослідженим, а в окремих випадках не порушеним.

Вивчення стилістичних особливостей творчості окремих письменників та поетів вже до-

зволило накопичити цінний матеріал: виявлено риси, за якими слід аналізувати стиль, одногосно зазначено, що у різні періоди творчості зміст і структура творів автора змінюється. Однак питання про те, чи існує загальна закономірність, пов'язана з віковими властивостями, як вона залежить від виховання, освіти, досвіду, соціокультури, залишається відкритим.

Об'єктами таких досліджень можуть стати національні скарбниці художньої літератури – літературні роди, стилі, жанри, форми, напрямки, епохи.

Предметами досліджень – засоби маркованості мовлення, притаманного певному віковому відтинку окремої особистості, характерні особливості етносу у синхронному та діахронічному аспектах; творчі спадщини кількох особистостей у зіставному плані; вікові особливості стилю, змінення концептуальності, мотивів, проблематики, тематики тощо.

Вік людини поділяється на певні відтинки, кожному з яких притаманні свої мовні особливості. Чинником змін, які відбуваються на лексичному, граматичному, синтаксичному та семантичному рівнях, є виховання, освіта, соціальне оточення, творчі здібності. Залежно від вікових особливостей змінюється спроможність людини набувати нового досвіду, оволодівати знаннями.

Процеси дивергенції та конвергенції, активна міграція населення веде до утворення багатонаціональних міст та країн з великою кількістю мовних меншин, інтереси яких всіляко враховуються – друкуються книги та періодичні видання, засновуються радіостанції та телевізійні канали, мови меншин включають у навчальні програми закладів освіти. Наслідками стають змішування мов, виникнення цілих мовних пластів запозичень та новоутворень як на лексичному рівні, так і на синтаксичному.

Суспільний смак сьогодення, безперечно, диктує демократизацію мовлення, що природно пов'язується з оновленням і розширенням літературної норми за рахунок внутрішніх мовних ресурсів. Тому не дивно, що на сучасній фазі ми

спостерігаємо інтенсивну функціональну мобільність і широке зацікавлення мовців у використанні зниженої лексики. У цьому контексті вивчення потребує мовлення авторів, котрі беруть участь у створенні та донесенні нової інформації до реципієнта, оскільки, проникаючи через традиційні та новітні засоби масової інформації в систему мови, такі мовні засоби втрачають свою експресивність і з часом можуть стати приналежністю мовного стандарту. Так, ми спостерігаємо помітний вплив соціальних жаргонів (молодіжного сленгу та кримінального аргю) на сучасну мову преси. Автори досить вільно вводять у свої тексти лексику сумнівного походження, таким чином пропагуючи жаргонне мовлення.

Характерним для сучасної газетної практики стало тяжіння до розмовних і просторічних елементів, які розмивають межі між функціональними стилями писемного мовлення та мовлення усного.

Не менш важливим процесом у сучасному мовленні можна вважати активізацію вживання іноземних слів. Сприятливі умови, створені пошквалюванням контактів між країнами, викликають у носіїв мови почуття причетності до світової спільноти, стають чинниками переоцінки соціальних цінностей, зміщення акцентів з класових пріоритетів на загальнолюдські. Відверта орієнтація на Захід у сфері економіки, організації політичної структури суспільства в галузях культури, спорту, торгівлі, моди стала стимулом для вживання іншомовної лексики, синтаксичних конструкцій, дала поштовх для формування нової фразеології та оновлення традиційної.

Вивчення характерних мовних змін як у різних за віком окремих особистостей, так і у певних соціальних груп, які беруть участь у політичних, психологічних, економічних змінах життя, які потенційно спроможні продукувати нову інформацію та доносити її до користувача, фіксувати її у писемному мовленні і таким чином закріплювати у літературі та впливати на зміну не тільки мовної норми, але й функціонування усїєї мовної системи, має широкий діапазон напрямків дослідження.

Література

1. Азимов А. Человеческий мозг. От аксона до нейрона / пер. с англ. А.Н. Анваера. – М. : ЗАО Центр-полиграф, 2003. – 461 с.
2. Вишневыи А. Мировой демографический взрыв и антропогенное давление на климат // Изменения климата и здоровье населения России в XXI в. : сб. матер. межд. сем. (5–6 апреля 2004 г.) / под ред. Н.Ф. Измерова, Б.А. Ревича, Э.И. Коренберга. – М. : Издательское товарищество «АдамантЪ», 2004. – С. 34–43.
3. Выготский Л.С., Лурия А.Р. Этюды по истории поведения : Обезьяна. Примитив. Ребенок. – М. : Педагогика-Пресс, 1993. – 224 с.
4. Демографический взрыв : его причины и последствия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.globaltrouble.ru/demograficheskaya_problema/demograficheskiy_vzryv_ego_prichiny_i_posledstviya.html.
5. Иванов В.В. Лингвистика третьего тысячелетия : Вопросы к будущему. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 208 с.
6. Кулагина И.Ю. Возрастная психология. Развитие ребёнка от рождения до 17 лет. / Ун-т Рос. акад. образования – 5-е изд. – М. : Изд-во УРАО, 1999. – 176 с.
7. Лёхин И.В., Петров Ф.Н. Словарь иностранных слов. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1949. – 805 с.
8. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка / сост., новая ред., пер. с фр., коммент. Вал. А. Лукова, Вл. А. Лукова. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 526 с.

9. Психология развития и возрастная психология : [конспект лекций] / А.В. Акрушенко, О.А. Ларина, Т.В. Каратьян. – М. : Эксмо, 2008. – 68 с.
10. Саракаева Э.А. Глоссолалия как психолінгвістический феномен. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.textology.ru/article.aspx?ald=104>.
11. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / пер. с англ. / общ ред. и вступ. ст. А.Е. Кибрика. – М. : Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1993. – 656 с.
12. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок : Лингвистика детской речи : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.
13. Чуковский К. От двух до пяти. Живой как жизнь. – М. : Детская литература, 1968. – 814 с.
14. Шаповаленко И.В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология). – М. : Гардарики, 2005. – 349 с.
15. Шевелева Л.А. Детский фольклор старожильческих сел Прибайкалья : традиция бытования : XX – начало XXI в. : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.09 / Л.А. Шевелева. – Улан-Удэ, 2008. – 163 с.
16. Якобсон Р.О. Звуковые законы детского языка и их место в общей фонологии // Якобсон Р.О. Избранные работы. – М. : Прогресс, 1985. – С. 105–116.